

# OSMANLI TÜRKÇESİNDE ARA BİÇİM-I: ARAPÇA ve FARŞÇA KELİMELER

*Intermediate Forms in Ottoman Turkish-I: Arabic and Persian Words*

**Yavuz KARTALLIOĞLU\***

*Dil Araştırmaları, Bahar 2016/18: 103-124*

**Öz:** Arapça ve Farsça alıntılar Türkçede kullandıkları andan itibaren Türkçeleşme sürecine girerek Türkçenin ses bilgisi kurallarına göre değişmeye başlar. Türkçeleşme sürecinde alıntıların geçirdiği ara biçim(ler), Arapça ve Farsça kelimelerin orijinal yazılışları değiştirilmediği için bugüne kadar açıkça belirlenememiştir. Arapça ve Farsça alıntılarının ara biçimleri, Osmanlı döneminde yaşayıp hem imlayı bilen hem de konuşmayı duyan ve bu ikisi arasındaki farklılıkları açıkça tespit edebilmiş olan çeviri yazılı metin yazarlarının eserleri aracılığıyla belirlenebilir. Bu makalede bazı Arapça ve Farsça alıntılarının Türkçeleşme süreçleri sırasıyla orijinal, ara ve Türkçeleşmiş biçimler olmak üzere takip edilmiş ve ‘ara biçim’ teriminin bir gramer terimi olması gerektiği savunulmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Arapça ve Farsça alıntılar, Türkçeleşme süreci, ara biçim

**Abstract:** Arabic and Persian borrowings experiences a Turkishification process and begins changing according to phonetics of Turkish language right after they enter into Turkish. The intermediate forms which borrowed words get in the Turkishification process could not have been determined up to now as the spelling of the Arabic and Persian borrowings did not change. The intermediate forms of Arabic and Persian borrowings can be specified by the transcription texts written by authors who lived in Ottoman period and knew spelling and pronunciation, and accordingly determining the differences between them. In the present article, the Turkishification process of Arabic and Persian borrowings is followed by original, intermediate and Turkishified forms respectively and it was claimed that “intermediate forms” must be accepted as a grammatical term.

**Keywords:** Arabic and Persian borrowings, the process of Turkishification, intermediate forms

## Giriş

Batı Türkçesindeki Türkçeleşmiş alıntı kelimelerle ilgili incelemelerin özünü, sadece kelimenin alındığı dildeki orijinal biçimi tespit etmeye çalışmak oluşturmuş; alıntı kelimenin Türkçeleşirken geçirdiği süreçteki ara biçimleri üzerinde neredeyse durulmamıştır. Bunun sebebi ara biçimleri açıkça gösteren gerek sözlü gerekse yazılı malzemenin bulunmadığı düşüncesi ile hareket edilmiş olmasıdır. Hâlbuki pek çok alıntı kelimenin önce orijinal, sonra da Türkçeleşmiş biçimini andıran bir veya birden

\* Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. yavuzkartallioğlu@gmail.com. Gönderim Tarihi: 23.04.2016 / Kabul Tarihi: 26.05.2016

fazla ara biçiminin bulunması olağandır. Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen alıntı kelimelerin bir kısmı bir ses olayına uğrayarak hemen Türkçenin ses yapısına göre değişip Türkçeleşirken (*Tü.* avrat < *Ar.* ‘avret) bir kısmı da orijinal veya Türkçeleşmiş biçim arasında birkaç farklı ses olayı sonucunda ortaya çıkmış farklı ara telaffuz(lar) / biçim(ler) ile Türkçede yer almıştır (*Tü.* kaymakam < kayimmakam < kaimmakam < *Ar.* kâ’im-i makâm). İşte Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin bir kısmının Türkçeleşme süreçlerindeki ara biçimlerinin tespit edilip incelenememesinin, hatta bugüne kadar ‘ara biçim (şekil)’ gibi bir gramer teriminin bulunmamasının en büyük sebebi imlalarının değişmez olmasına rağmen telaffuzların, telaffuz farklılıklarının Arap harfli yazıda gösterilmemesidir.<sup>1</sup> Yazının kalıcılığı ve tutuculuğu yüzünden hangi seslerin hangi yönde değişmekte oldukları (Karaağaç 2015: 23) ve kelimelerin nasıl telaffuz edildikleri ancak Türkçenin seslerinin Arap harflerine göre daha iyi kaydedildiği çeviri yazılı metinlerin verilerinin karşılaştırmalı olarak incelemesi ile mümkündür.

Alıntı kelimeler ses ve anlamca alındıkları yeni ortamlara uygun hâle getirilirler. Bu uygunlaştırmanın derecesini ise alımla şartları belirler (Karaağaç 2015: 23, 24). Alıntı kelimenin Türkçede son biçimini almadan, Türkçeleşmeden önce bir veya birden fazla aşamadan geçtiğini düşünen bazı araştırmacılar ara biçimleri kendilerine göre adlandırmaya çalışmışlar fakat belki de sayının azlığı sebebi ile bu adlandırmalarda ortaklık sağlayamamışlardır. Efrasiyap Gemalmaz, hem Türkçe hem de alıntı kelimelerin ara süreçlerini belirlemeyi şöyle ifade eder: “Bir dildeki geçmişte olmuş olan fonetik gelişmeleri pek az yanılma ile belirleyebileceğimiz gibi (eldeki verilerle dil öğelerinin daha önceki yapılarını yeniden kurma)” (Gemalmaz 1999: 6). Gemalmaz, *dil öğelerinin daha önceki yapılarını yeniden kurma* işini bazen delile bazen de fonetik kurallar dâhilinde muhtemel gelişmelere göre gerçekleştirir; Türkçe kökenli kelimeleri Eski Türkçeden itibaren önceki yapılarını yeniden kurarak Türkiye Türkçesine kadar getirir: etç. bat-ır-aq > bad-Ör-aq > bay-Ör-aq = bayrak (12), ean. qarındaş > qardaş > qardeş (?) > = kardeş (24). Alıntı kelimelerde de aynı yolu takip eder: frs. kethüdâ > \*keyhüya > kaÖhÖya = kahya (13), arp. muhammet > *dial.* mehemmet > mehmet > memet = Mehmet (13), ‘aÖişe > Öayişe > ÖayÖşe ? Ayşe (15), arp. fa’ide > faÖide > fayide > fayÖda = fayda (16), arp.-frs. qâ’imi maqâm > qayÖmimaqam > qayÖÖmaqam = kaymakam (21). Efrasiyap Gemalmaz alıntı kelimelerin önceki yapılarını kurarken ya muhtemel fonetik gelişmeleri göz önünde bulundurmuş veya lehçe ve ağızlardaki örneklerden faydalanmıştır. Çalışmada yeterli delil olmadığı için<sup>2</sup> “arp. tennûr > tandır (24), frs. nerdüban > merdiven (28)” gibi alıntı kelimelerin önceki yapıları, ara biçimleri kurulmamıştır.<sup>3</sup>

Hasan Eren, *şimşek* kelimesini açıklarken “Eski *süğşek* biçiminin \*süğşek > \*şiğşek > \*şivşek gibi birtakım ara duraklardan geçtikten sonra *şimşek* biçimini alması da normaldir.”

1 Mertol Tulum (2014: 17) “... Arapça ve Farsçadan alınma kelimelerin Türkçeleşme süreçleri, değişimler zamanında büyük ölçüde yazılışa aktarılmadığı için izlenemez durumda kalmış, ... bu mesele Osmanlı Türkçesi’nin bir karma dil görüntüsü kazanmasına yol açmıştır.” diyerek Türkçeleşme sürecinin Arap harfli imladan büyük ölçüde gözlemlenemez olduğunu ifade eder.

2 Arap harfli yazıdan özellikle alıntı kelimeler için değişimleri takip edebilmek neredeyse imkânsızdır. Çünkü Osmanlı Türkçesi yazımının en önemli özelliği Arapça ve Farsça kelimelerin yazılışlarının değiştirilmeden, olduğu gibi aktarılmasıdır. Bu durum önemli bir kural olmak yanında belli bir anlayışı da yansıtır. Bu anlayış bir bakıma eski yazımın önceliğidir ve doğru yazmak her şeyden önce dile girmiş Arapça ve Farsça kelimeleri kendilerine özgü biçimleri ve harfleriyle yazmak demektir (Tulum 2014: 77).

3 Bu makalede iki kelimenin de ara biçimleri çeviri yazılı metinler aracılığı ile gösterilmiştir.

(Eren 1999: 387) der. Eren'in burada kullandığı ara durak ifadesi, bir kelimenin son biçimini alıncaya kadar geçirdiği aşamaların tamamını ifade eder. *Çarşı* kelimesini ise “Türkçede çârû > çârşû biçimi benzeşme sonunda çarşı'ya çevrilmiştir” (Eren 1999: 81) diye açıklar ve bir adlandırma yapmaksızın ara durak olarak *çârşû* biçimini gösterir.

Musa Duman, “Gerek Arap harfli Türkçe metinlerde gerekse çeviri yazılı eserlerde birtakım Türkçe veya alıntı kelimelerin tek şekilli olmadıkları, gelişmeli şekillerinin yanında kalıplaşmış imlâlarının da yer aldığı görülmektedir.” diyerek alıntı kelimelerin Türkçeleşme sürecini gelişmeli şekil olarak adlandırır (Duman 2008: 178).

Volkan Coşkun, ses olaylarını sebep-sonuç bakımından incelediği bir yazısında bazı alıntı kelimeleri ara biçimleri ile birlikte gösterir: Far. di:va:r > EAT divar > ST duvar (Coşkun 2011: 357), Far. çeha:r-şenbe >> çeha:rşanba >> ça:rşanba > çarşanba > ST Çarşamba (Coşkun 2011: 359). Coşkun alıntı kelimelerin özgün, ara ve Türkçeleşmiş biçimlerinin tamamını “gelişmelerinde” kelimesi ile ifade eder; makalenin sonuç bölümünde “Ses olaylarının gelişiminde ara tanıklar mutlaka belirtilmelidir.” diyerek ara biçimleri ara tanık olarak adlandırmış olur (Coşkun 2011: 365).

Nurettin Demir ve Emine Yılmaz, ses olaylarının sistemini anlatırken “Bir sesin, aralarında ortak özellik bulunmayan bir sese dönüşmesi, ancak ara biçimlerden geçmesi ile mümkündür” (2011: 80) diyerek tod- > toz- > doy- değişiminde toz- kelimesini ara biçim olarak kabul ederler ve bunu ara biçim başlığı ile bir tablo hâlinde gösterirler. Alıntı kelimelerle ilgili ara biçim terimini kullanmamış olsalar da şu örnekte ara biçimi göstermişlerdir: Far. çârÿek > çeryek > çeyrek (2011: 95). Demir ve Yılmaz, gramerlerinde enklitikler konusunu işlerken de ara biçim terimini kullanırlar: kızı ile > kızı-y-ıla > kızıyla (2011: 98).

Sadettin Özçelik ise orijinal biçim ile Türkçeleşmiş biçim arasındaki biçime bir ad vermemiş, Türkçeleşme sürecinde var olduğunu düşündüğü biçimleri göstermekle yetinmiştir. Molla < mevlâ değişimini anlatırken “Kelimedeki değişim sırası şöyle olmalıdır: molla < monla < mevlâ < mevlânâ” (Özçelik 2004: 552) diyerek kelimenin Türkçeleşme sürecini, *mevlanın molla* biçimini almadan bir ara kullanımı olabileceğini tahmini olarak belirtir. Özçelik (2002)'te bazı Farsça kelimelerin Türkçeleşme süreçlerinde tahmini ara biçimler parantez içinde gösterilmiştir: pirinç ( < birinç ) < birinc (1035), rençper ( < rençber ) < rencber (1036), çakal ( < şakal ) < şagal (1036), tezgâh ( < dezgâh ) < dest + gâh (1037); tılsım ( < tılısım ) < tılısım (Özçelik 2004: 557). Özçelik, ara biçimden kelime olarak bahsetmese de verdiği bazı örneklerde ara biçimleri görmek mümkündür.

## İnceleme

Önceki araştırmalarda yapıları yeniden kurma, ara durak, gelişmeli şekil, ara tanık ve ara biçim olarak tespit edilen yapılar, çok biçimlilik içinde yer alan bir kullanım sürecidir. Hauser & Mc Clellan, gündelik dille ortaya konmuş yazılı metinlerin dili ve üslubu için genel dört özellikten bahseder, bunlardan birincisi bu metinlerin ‘poli-vocal’ yani çok sesli olmalarıdır (Turan 2013: 346). Osmanlı dönemindeki bu çok seslilik, biraz Seyahatname gibi konuşma dili özelliklerinin yazıya yansıtıldığı az sayıdaki Arap harfli metinde, daha çok çeviri yazılı metinlerde Latin harfleri ile çok biçimli olarak

kayda alınmıştır. Çok biçimlilik daha önce Hazai<sup>4</sup>, Stachowski<sup>5</sup>, Tulum<sup>6</sup>, Duman<sup>7</sup>, Develi<sup>8</sup>, Gümüşkılıç<sup>9</sup>, Kartallıoğlu<sup>10</sup> ve Yağmur'un<sup>11</sup> özellikle çeviri yazılı metinlerde gözlemledikleri bir konudur. Bu makale, çok biçimli olarak kaydedilen örnekleri orijinal, ara ve Türkçeleşmiş biçim olmak üzere üç başlıkta tasnif etmek ve 'ara biçim' ifadesinin aslında bir gramer terimi olması gerektiğini ortaya koymak için yazılmıştır.

Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen alıntı kelimelerin Türkçeleşme süreçlerinde uzun ünlülerin durumu çok önemlidir fakat bunu çeviri yazılı metinler aracılığı ile de belirlemek ve bilimsel sonuçlara ulaşmak mümkün değildir. Mertol Tulum "Arapça ve Farsçadan alınmış kelimelerle birlikte dile girmiş olan uzun ünlülerin bu yüzyıldaki durumunu ne Evliya'nın emsalsiz uygulamasını ihtiva eden Seyahatname'nin S nüshasına dayanarak, ne de çeviri yazılı metinlerin yardımı ile tam olarak belirlemek mümkündür. Uzun ünlülerle ilgili asıl kaynaklar (gramerler de dâhil) çeviri yazılı metinlerdir; ama başta, Meninski'nin abidevi sözlüğü olmak üzere, çeviri yazılı metinlerin bu meseleyle ilgili malzemeleri konuyu 17. ve 18. yüzyıllar için dahi aydınlatmaya yetmez." (Tulum 2002: 925) diyerek Seyahatname ve Meninski'nin sözlüğünün de uzun ünlüler konusunda yetersiz kaldığını ifade eder. Bu sebeple makalede uzun ünlülerin kısılması ile oluşan ara biçimlere yer verilememiştir.

Mertol Tulum, özellikle alıntı kelimelerin sadece Türkiye Türkçesi içinde değil, genel Türkçe içinde durumlarını değerlendirmede 'her kelimenin kendi tarihi vardır' şeklindeki yeni gramer anlayışının öne çıkarılması gereklidir (Tulum 2002: 948) tespitinde bulunur. Burada bir makale sınırları dâhilinde, ara biçimlerinin açıkça görülebildiği bazı Arapça ve Farsça alıntılarının Türkçeleşme süreçleri sırasıyla orijinal, ara ve Türkçeleşmiş biçimler olmak üzere takip edilmiş ve Türkçeleşme süreçleri kelime kelime ortaya konmaya çalışılmıştır.<sup>12</sup>

## I. Arapça Kelimeler

### çifit < Ar. cehûd

Çifit kelimesinin Türkçeleşme sürecinde önce /e/ ünlüsü yuvarlaklaşarak /ü/ olur ve cühûd ara biçimi oluşur: cühûd (Meninski 1680: 486). Sonra /c/ ve /d/ ünsüzleri tonsuzlaşarak /ç/ ve /t/ olur, /h/ ünsüzü de /f/'ye dönüşür ve çüfut ara biçimi oluşur: çüfut (Meninski 1680: 486). Üçüncü ara biçim olan çufut /ü/ ünlüsünün art damaksıllaşması ile oluşur: çufut (Meninski 1680: 486, 537); çufut çufut (Clodius 1730: 310). Dördüncü ara biçimde ilk hece ünlüsü düzleşerek /ı/ olur ve çifut ara biçimi oluşur: çifut çyfüt

4 bk. Hazai 1973.

5 bk. Stachowski 1998.

6 bk. Tulum 2011.

7 bk. Duman 1995.

8 bk. Develi 1995.

9 bk. Gümüşkılıç 2005.

10 bk. Kartallıoğlu 2011.

11 bk. Yağmur 2013.

12 İncelemeye bir tür ileri şekil olarak adlandırılabilir "bezergen baeferghiën (Argenti 1533: 142), kehlibar (Sami 1901: 619), şefteli sceffitelj (Argenti 1533: 240), şefteli şeftelu (Clodius 1730: 498), zerdelü (Meninski 1680: 1943)" gibi biçimler dâhil edilmemiştir.

(Zenker 1866: 359). Türkçeleşmiş biçim şu eserlerde vardır: *Yehud, cühud* günl. *çifit, çifut* (Yavuzarslan 2010: 184, 205); *çifit* *chifit* (Hagopian 1907: 477).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan dört ara biçimi vardır: c ü h û d, ç ü f u t, ç u f u t, ç ı f u t. Bu verilere göre kelimenin Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü. çifit < çifut < çufut < çüfut < cühûd < Ar. cehûd.*

#### divit < Ar. devât

*Divit* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde /a/ ünlüsü ön damaksillaşarak /i/ olur ve *devit* ara biçimi oluşur: *devit* (Davids 1832: 146); *devit* (Bianchi 1843: I, 565). Türkçeleşmiş biçim ilk olarak Valentino'da geçer: *divit* (Yağmur 2015: 260), *divit* diuit (Adamović 2009: 159); *divit* diuit (Siemieniec-Golaś 2005: 121); *devât* günl.<sup>13</sup> *divit* (Meninski 1680: 581); *divit* (Vaughan 1709: 88); *divit* (Viguiet 1790: 43).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: d e v i t. Buna göre kelimenin Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü. divit < devit < Ar. devât.*

#### findık < Ar. funduk

*Findık* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde ilk hecedeki /u/ ünlüsü düzleşerek /ı/ olur ve *funduk* ara biçimi oluşur: *funduk* *funduch* (Carradori 1650: 153); *funduk* *fendook* (Boyd 1842: 172). Türkçeleşmiş biçim şu eserlerde görülür: *findık* *fyndyq* (Sami 1883: 782); *findık* (Yavuzarslan 2010: 344, 354); *findık* *findık* (Hagopian 1907: 474).<sup>14</sup>

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: f ı n d u k. Buna göre Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü. findık < funduk < Ar. funduk.*

#### hamur < Ar. hamîr

*Hamur* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde /i/ ünlüsü art damaksillaşarak /ı/ olur ve *hamır* ara biçimi oluşur; bu şekil Meninski tarafından konuşmaya ait bir veri olarak kaydedilmiştir: *hamîr* *hâmîr* günl. *hamır* (Meninski 1680: 317); *hamır* *hamîr* (Hagopian 1907: 472). Türkçeleşmiş biçim ilk olarak Argenti'de görülür: *hamur* *chamúr* (Adamović 2009: 180); *hamur* *chamur* (Siemieniec-Golaś 2005: 74); *hamur* (Carradori 1650: 170); *hamúr* *hâmúr* (Meninski 1680: 317).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: h a m ı r. Buna göre kelimenin Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü. hamur < hamır < Ar. hamîr.*

#### kalaba(lık) < Ar. galebe(lık)

*Kalaba(lık)* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde /e/ ünlüleri art damaksillaşarak /a/ olur ve *galaba* ara biçimi oluşur: *galaba* *ghalaba* (Clodius 1730: 432). Türkçeleşmiş

13 günl. kısaltması makale boyunca "halk arasında kullanılan dil, konuşma dili" anlamında kullanılacaktır.

14 Kelimenin Türkçeleşmiş biçimi, bazı daha erken tarihli Osmanlı Türkçesi metinlerinden tanıklanabilir. Mesela 1556 tarihli Kitâb-ı İlâc-nâme'de "findık" biçimi vardır (Yağmur 2014: 59).

biçim ilk olarak Argenti'de görülür: *kalabaluk* chalabalúch (Adamović 2009: 192), *kalabalık* chalabalich (Carradori 1650: 197), *galebelik*, *galebelik* gálebelik, gálebelik günl. *kalabalık* (Meninski 1680: 789, 1082).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: g a l a b a. Buna göre Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* kalaba(lık) < galaba(lık) < *Ar.* galebe.

### kaymakam < Ar. kâ'im-i makâm

*Kaymakam* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde tamlama i'si düşer ve *kaimmakam* (mekam) ara biçimi oluşur: *kâimmekâm* (Meninski 1680: 1081), *kaim mekam* (Clodius 1730: 356), *kaimmekam* (Sami 1883: 809). Sonra iki ünlü arasında çatışmayı gidermek için /y/ ünsüzü türer ve ikinci ara biçim olan *kayimmakam* oluşur: *kayimmakâm* qâim-maqâm (Bianchi 1843: II, 298), *kayimmakam qayim maqam* (Hagopian 1907: 126). Türkçeleşmiş biçim ilk olarak Montabarno'da geçer: *kaymekam* caimekam (Rocchi 2014: 125), *kaymakam* kaimakam (Siemieniec-Golaś 2005: 30), *kaymekam* kajmekam (Harsany 1672: 57), *kaymakam* (Meninski 1680: 1081).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan iki ara biçimi vardır: k a i m m a k a m, k a y i m m a k a m. Bu verilere göre Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* kaymakam < kayimmakam < kaimmakam < *Ar.* kâ'im-i makâm.

### kına < Ar. hinnâ

*Kına* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde önce /n/ ünsüzleri tekleşir ve *hina* ara biçimi oluşur: *hina* (Clodius 1730: 647). Sonra ikinci ara biçim olan *hına* /i/ ünlüsünün art damaksillaşarak /i/ya dönüşmesi ile oluşur: *hına* (Meninski 1680: 854), *hına* (Hindoğlu 1838: 212), *hına* (Zenker 1866: 395). Türkçeleşmiş biçim ilk olarak Argenti'de geçer: *kına* chná (Adamović 2009: 199), *hınâ*<sup>15</sup> günl. *hına* günl. *kına* (Meninski 1680: 854), *kına* kynna (Clodius 1730: 647), *kına* kynna (Holderman 1730: 86).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan iki ara biçimi vardır: h i n a, h ı n a. Bu verilere göre kelimenin Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* kına < hina < hina < *Ar.* hinnâ.

### misafir < Ar. musâfir

*Misafir* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde önce /u/ ünlüsü ön damaksillaşarak /ü/ olur ve *müsafir* ara biçimi oluşur: *müsafir* musafir (Adamović 2009: 215), *müsâfir* (Meninski 1680: 1322), *müsafir* (Yavuzarslan 2010: 804), *müsafir* mûsafir (Hagopian 1907: 59). Türkçeleşmiş biçim ilk önce Molino'da kaydedilmiştir: *misafir* (Siemieniec-Golaś 2005: 28), *misafir* (Hindoğlu 1838: 436).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: m ü s a f i r. Buna göre Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* misafir < müsâfir < *Ar.* musâfir.

15 Meninski uzun ünlülü hinnâ şeklini kaydetmiş ve konuşma dilinde uzun ünlünün kısaltıldığını göstermiştir.

**mutfak < Ar. matbah**

*Mutfak* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde önce ilk hecedeki /a/ ünlüsü yuvarlaklaşarak /u/ olur ve *mutbah* ara biçimi oluşur: *mutbah* mutbach (Clodius 1730: 157), *mutbah* moutbah (Priendl 1791: 55); *mutbah* (Mallouf 1863: 735). Sonra son sesteki /h/ süreksizleşerek /k/ olur ve ikinci ara biçim olan *mutbak* oluşur: *mutbak* (Siemieniec-Golaś 2005: 81). Üçüncü ara biçim /b/'nin süreklileşerek /v/ olması ile oluşan *mutvak* biçimidir: *mutvak* (Mallouf 1863: 735). Türkçeleşmiş biçim sadece Mallouf'ta konuşmadaki biçim kaydı ile geçer: *mutbah*, *mutvak* mouthbakh, mouthvaq günl. *mutfak* moutfaq (Mallouf 1863: 735, 1269).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan üç ara biçimi vardır: m u t b a h, m u t b a k, m u t v a k. Bu verilere göre kelimenin Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* mutfak < mutvak < mutbak < mutbah < *Ar.* matbah.

**müftü < Ar. muftî**

*Müftü* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde önce /u/ ünlüsü ön damaksillaşarak /ü/ olur ve *muftî* ara biçimi oluşur: *muftî* (Meninski 1680: 1302). İkinci ara biçim /î/ ünlüsünün kısalması ile oluşur: *mufti* mufti (Davids 1832: 10), *mufti* mufti (Jaubert 1833: 41), *mufti* mufti (Hindoğlu 1838: 452). Türkçeleşmiş biçim ilk olarak Viguier'de görülür: *müftü* muftu (Viguier 1790: 406), *müftü* muftu (Hindoğlu 1838: 452).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan iki ara biçimi vardır: m ü f t î, m ü f t i. Buna göre Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* müftü < müfti < müftî < *Ar.* muftî.

**ömür < Ar. ‘umr**

*Ömür* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde /u/ ünlüsü ön damaksillaşarak /ü/ olur ve *ümr* ara biçimi oluşur: *ümr* (Harsany 1672: 10), *ümr* um'r (Vaughan 1709: 94), *ümr* (Clodius 1730: 18). Daha sonra /ü/ ünlüsü genişleyerek /ö/ olur ve ikinci ara biçim olan *ömr* oluşur: *ömr* *omr* (Carradori 1650: 266), *ömr* éumr (Hindoğlu 1838: 330), 'ömr' eumr (Boyd 1842: 9). Türkçeleşmiş biçim ilk olarak Argenti'de tespit edilmiştir: *ömür* omür (Adamović 2009: 222), *ömür* *omur* (Carradori 1650: 266).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan iki ara biçimi vardır: ü m r, ö m r. Buna göre Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* ömür < ömr < ümr < *Ar.* umr.

**saat(ler olsun) < Ar. sıhhat(ler olsun)**

*Saat(ler olsun)* yapısında ara biçim /ı/ ünlüsünün genişleyerek /a/ olması ile oluşur; Meninski ara biçimi konuşmaya ait olarak gösterir: *sıhhatler ola* sıhhatler günl. *sahhatler ola* sâhhâtler (Meninski 1680: 1531).<sup>16</sup>

16 *Sıhhat* kelimesinin *sahhat* şeklini almasında Osmanlı Türkçesinde *saat* kelimesinin *sahat* olarak telaffuz edilmiş olması etkilidir: saat, sahat *saât*, *sahât* (Argenti 1533: 227); sahat *ḡahat* (Harsany 1672: 5); saat, sahat *saet*, *fahat* (Clodius 1730: 279); sahat (Holderman 1730: 71); sahat (Priendl 1791: 7); saat, sahat (Hindoğlu 1838: 261). Boşnakçada da kelime Osmanlı konuşma dili üzerinden geçtiği için sahat şeklindedir: *sahat*, *sat*, *sahat-kula* (Škalić 1966: 524).

Bu yapının Osmanlı Türkçesinde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: s a h h a t (ler olsun); Türkçedeki son biçimini şu yolla almıştır: saat < sahhat < sıhhat(ler olsun).

### simit < Ar. semîd

*Simit* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde önce /i/ ünlüsü kısalarak /i/ olur ve *semid* ara biçimi oluşur: *semid* (Meninski 1680: 1596). Daha sonra ikinci biçim /e/ ünlüsünün daralarak /i/ olması ile oluşur: *simid* (Meninski 1680: 1596), *simid* (Hindoğlu 1838: 275), *simid* *symid* (Bianchi 1843: I, 556). Türkçeleşmiş biçim ilk olarak Seyahatname’de kaydedilmiştir: *simit* (Duman 2005: 311), *simit* (Carradori 1650: 295), *simit* *simit* (Clodius 1730: 710).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan iki ara biçimi vardır: s e m i d, s i m i d. Bu verilere göre Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* *simit* < *simid* < *semid* < Ar. *semîd*.

### sofra < Ar. sufre

*Sofra* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde önce /e/ ünlüsü art damaksillaşarak /a/ olur ve *sufra* ara biçimi oluşur: *sufra* (Carbognano 1794: 608). Türkçeleşmiş biçim ilk olarak Georgievic’te kaydedilmiştir: *sofra* *tsophra* (Yağmur 2013: 625), *süfret* günl. *sofra* (Meninski 1680: 1605), *sofra* *sofrá* (Vaughan 1709: 90), *sofra* (Clodius 1730: 382), *sofra* (Holderman 1730: 104).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: s u f r a. Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* *sofra* < *sufra* < Ar. *sufre*.

### sokak < Ar. zukâk

*Sokak* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde önce /u/ ünlüsü genişleyerek /o/ olur ve *zokak* ara biçimi oluşur: *zokâk* *zoqâq* (Bianchi 1843: II, 960), *zokak* (Manissadjian 1893: 172). Türkçeleşmiş biçim ilk olarak Argenti’de geçer: *sokak* *socchâch* (Adamović 2009: 236), *sokak* *sochach* (Carradori 1650: 297), *zukâk* günl. *sokak* (Meninski 1680: 1604).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: z o k a k. Buna göre Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* *sokak* < *zokak* < Ar. *zukâk*.

### tabak < Ar. debbâg

*Tabak* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde /d/ ve /g/ ünsüzleri tonsuzlaşarak /t/ ve /k/, /e/ ünlüsü art damaksillaşarak /a/ olur ve *tabbâk* ara biçimi oluşur; bu ara biçim Meninski tarafından konuşmaya ait olarak gösterilmiştir: *debbâg* günl. *tabbâk* *tâbbâk* (Meninski 1680: 558). Türkçeleşmiş biçim şu eserlerde görülür: *tabak* (Hindoğlu 1838: 219), *debbağ* *debbâgh* günl. *tabak* *thabbâq* (Bianchi 1843: II, 1148), *debbağ* günl. *tabak* (Yavuzarslan 2010: 236), *debbag* *débbagh* günl. *tabak* *tabakh* (Hagopian 1907: 275).



Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: t a b b â k. Buna göre kelimenin Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* tabak < tabbâk < *Ar.* debbâg.

### **tandır < Ar. tennûr**

*Tandır* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde önce /n/ ünsüzlerinden ikincisi aykırılarak /d/ olur ve *tendur* ara biçimi oluşur: *tendur* téndour (Hindoğlu 1838: 168), *tendûr* (Zenker 1866: 312). İkinci ara biçim olan *tandır* /e/ ünlüsünün art damaksillaşarak /a/'ya gelişmesi ile oluşur: *tennûr* günl. *tandır* (Meninski 1680: 1696), *tandır* tandour (Hindoğlu 1838: 168), *tandır* tandour (Pihan 1847: 269). Türkçeleşmiş biçim ilk olarak Seyahatname'de geçer: *tandır* (Duman 2005: 317), *tannûr*; *tendûr* günl. *tandır* tandyr (Zenker 1866: 312, 316).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan iki ara biçimi vardır: t e n d u r, t a n d u r. Buna göre kelimenin Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* tandır < tandur < tendur < *Ar.* tennûr.

## **II.Farsça Kelimeler**

### **abanoz < Far. âbnûs**

*Abanoz* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde önce orta hecede /a/ ünlüsü türer; böylece *abanus* ara biçimi oluşur ve bu ilk ara biçim Carradori (1650: 48)'de kaydedilmiştir: *abanus*. İkinci ara biçim /u/ ünlüsünün genişleyerek /o/ ünlüsüne dönüşmesiyle oluşan *abanos* biçimidir; bu ara biçim pek çok çeviri yazılı metinde kaydedilmiştir: *abanos* (Siemieniec-Golaś 2005: 110, Clodius 1730: 183, Mallouf 1863: 7, Zenker 1866: 5). Kelimenin Türkçeleşmiş biçimi 18. yüzyılın sonunda Viguier'de geçer: *abanoz* (Viguier 1790: 377).

Kelimenin Osmanlı döneminde telaffuz edilmiş olan iki ara biçimi vardır: a b a n u s, a b a n o s. Bu verilere göre Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* abanoz < abanos < abanus < *Far.* âbnûs.

### **ahır < Far. ahûr**

*Ahır* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde /u/ ünlüsü genişleyerek /o/ ünlüsüne dönüşür ve *ahor* ara biçimi oluşur. Bu ara biçim pek çok çeviri yazılı metinde kaydedilmiştir: *ahor* achor (Siemieniec-Golaś 2005: 125), *âhor*, *ahor* (Meninski 1680: 263), *ahor* achor (Clodius 1730: 116), *ahor* (Priendl 1791: 67), *ahor* akhor (Davids 1832: 145), *ahor* akhor (Jaubert 1833: 29), *ahor* akhor (Boyd 1842: 191), *ahor* akhor (Barker 1854: 3), *ahor* (Zenker 1866: 19), *ahor* (Manissadjian 1893: 254), *ahor* akhor (Hagopian 1907: 92). Türkçeleşmiş biçim ilk olarak Molino'da tespit edilmiştir: *ahur* achr (Siemieniec-Golaś 2005: 138), *ahur* acher (Carradori 1650: 53), *ahur* aqher (Viguier 1790: 377), *ahur* (Yavuzarslan 2010: 36). Ayrıca Manissadjian asli biçim ile ara biçimi, Hindoğlu da ara biçim ile Türkçeleşmiş biçimi yan yana kaydetmişlerdir: *ahur*, *ahor* (Manissadjian 1893: 105, 254), *ahor*; *ahur* aqhor, aqher آخر (Hindoğlu 1838: 16).

Kelimenin Osmanlı döneminde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: a h o r. Bu verilere göre Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* ahır < ahor < *Far.* ahür.

### armut < *Far.* emrûd<sup>17</sup>

*Armut* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde /e/ ünlüsü art damaksıllaşarak /a/ ünlüsüne dönüşür ve /m/, /r/ ünsüzleri arasında yer değiştirme meydana gelir, böylece *armud* ara biçimi oluşur. Türkçeleşme süreci ile ilgili ilk önemli bilgi Meninski'de vardır; Meninski kelimenin günlük dilde, yani konuşma dilinde *armud* olarak telaffuz edildiğini kaydeder: *emrûd* günl. *armud* (Meninski 1680: 288). Şu metinlerde de asli ve ara biçim yan yana kaydedilmiştir: *emrûd*, *armud* (Duman 1995: 222), *emrud*, *armud* (Clodius 1730: 550), *emrud*, *armud* émroud, armoud (Hindoğlu 1838: 66), *armud*, *emrud* armood, emrood (Boyd 1842: 79, 172), *armud*, *emrûd*, *enburûd* (Zenker 1866: 31, 96). Üç metinde sadece ara biçim gösterilmiştir: *armud* (Siemienieć-Golaś 2005: 110), *armud* (Manissadjian 1893: 85), *armud* armoud (Hagopian 1907: 56). Türkçeleşmiş biçim olan *armut* Argenti'de geçer: *armut* armütt (Adamović 2009: 132).

Kelimenin Osmanlı döneminde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi<sup>18</sup> vardır: a r m u d; Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* armut < armud < *Far.* emrûd.

### ayna < *Far.* âyîne

*Ayna* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde /i/ ünlüsü vurgusuzlaşarak düşer, böylece *ayne* ara biçimi oluşur: *ayne* (Megiser 1612: 85), *ayne* aine (Carradori 1650: 67), *ayne* (Priendl 1791: 106). Bianchi bu ara biçimin konuşma dilinde *ayna* biçiminde olduğunu kaydederek ara biçimi sağlamlaştırmış olur: *ayne* aïne günl. *ayna* aïna (Bianchi 1843: II, 31). Çeviri yazılı metinlerin çoğunda asli biçim ile Türkçeleşmiş biçim yan yanadır: *âyîne* günl. *ayna* (Meninski 1680: 307), *ayine*, *ayna* ajine, aina (Clodius 1730: 732), *ayine*, *ayna* ayiné (Viguiet 1790: 178), *ayna*, *ayine* ayiné (Hindoğlu 1838: 96), *ayine*, *ayna* ajiné, aina (Manissadjian 1893: 106, 257). Sadece Türkçeleşmiş biçim şu eserlerde geçer: *ayna* *ainá* (Adamović 2009: 135), *ayna* *aina* (Siemienieć-Golaś 2005: 84), *ayna* *ainah* (Boyd 1842: 191), *ayna* *ainah* (Edwin 1877: 68).

Kelimenin Osmanlı döneminde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi<sup>19</sup> vardır: a y n e. Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* ayna < ayne < *Far.* âyîne.

### beter < *Far.* bedter

*Beter* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde /d/ ünsüzü tonsuzlaşarak /t/ ünsüzüyle benzeşir ve *better* ara biçimi oluşur. Bu ara biçim üç metinde kaydedilmiştir: *better* (Harsany 1672: 64); *better*; *beter* bétter, bétér (Hindoğlu 1838: 110); *bedter*, *better*, *beter*

17 Steingass (2005: 39, 100)'ta kelimenin "armüd, amrüt, amrüd" olmak üzere üç farklı telaffuzu gösterilir. Kelimenin kökeninin "emrüd" olarak kabul edilmesinin sebebi Meninski'nin kelimeyle ilgili yazı dili kayıdır.

18 Mallouf 19. yüzyılın ortasında kelimeyi dört şekilli olarak kaydeder: *emrud*, *emrut*, *armud*, *armut* émrou, émroud, armoud, armout (Mallouf 1863: 39, 116). Bu kayıt, /d/ ünsüzünün tonsuzlaşarak /t/ ünsüzüne dönüşmüş *emrut* telaffuzunun da bulunduğunu gösterir ama bu yaygın bir telaffuz değildir.

19 Zenker'de asli şeklin kısaltarak ünlü düşmesi olmaksızın art damaksıllaştığı *ayına* şekli de kaydedilmiştir: *ayine*, *ayına* ajine, ajyna (Zenker 1866, 155).

bédter, béttér, bétér (Hagopian 1907: 290). Hagopian'ın üç biçimi yan yana kaydetmesi imlanın etkisiyledir. Meninski konuşma dilinde kelimenin Türkçeleşmiş biçiminin kullanıldığını göstermiştir: *bedter* günl. *beter* (Meninski 1680: 387). Zenker'de asli ve Türkçeleşmiş biçimler yan yanadır: *bedter, beter* (Zenker 1866: 181).

Kelimenin Osmanlı döneminde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: b e t t e r; Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü. beter* < *better* < *Far. bedter*

### bezirgân < Far. bâzârgân

*Bezirgân* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde orta hecedeki /a/ ünlüsü daralarak /ı/ ünlüsüne değişir ve *bazırgan* ara biçimi oluşur: *barzıgan* barzeghian (Carradori 1650: 75), *bazırgan* basyrgian (Clodius 1730: 400), *bazırgân, bazırgan, bâzârgân* bazyrgân, bazyrgan (Zenker 1866: 162). Bianchi, bu ara biçimin konuşma dilinde kullanıldığını belirtir: *bâzârgân bâzârguiân* günl. *bâzırgân bâzyrguiân* (Bianchi 1843: II, 478). Daha sonra /ı/ ünlüsü ön damaksillaşarak /i/ ünlüsüne dönüşür ve ikinci ara biçim olan *bazırgan* biçimi oluşur: *pazırgan pasırgan* (Megiser 1612: 92); *bazırgan* basirghian (Siemieniec-Golaś 2005: 33), *bazırgan* (Vaughan 1709: 81), *bazırgan* (Priendl 1791: 8); *bazırgan* (Davids 1832: 146); *bazırcan* bazirdzsan (Schroeder 1835: 122), *bazargan, bazırgan* bazarguian, bazirguian (Hindoğlu 1838: 101), *bazırgan* (Barker 1854: 10). /i/'li ara biçim diğer biçime göre daha yaygın olarak telaffuz edilmiştir. Meninski ve Bianchi, /i/'li ara biçimin konuşmada kullanıldığını söyleyerek ara biçimi ispatlamış olurlar: *bâzârgân* günl. *bâzırgân* (Meninski 1680: 379), *bâzârgân* bâzârguiân günl. *bâzırgân* bâzırguiân (Bianchi 1843: II, 357). Viguier ve Mallouf, iki ara biçimi de göstermişlerdir: *bazırgan, bazırgan* bazerguian, bazirguian günl. *bazıryan* (Viguier 1790: 176, 343), *bazırgan, bazırgan* bazerguian, bézirguén (Mallouf 1863: 178). Mallouf, aynı zamanda kelimenin ilk hecesindeki /a/ ünlüsünün de ön damaksillaşarak /e/'ye döndüğünü gösteren tek eserdir.

Kelimenin Osmanlı döneminde telaffuz edilen iki ara biçimi vardır: b a z ı r g a n, b a z ı r g a n. Bu verilere göre Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü. bazırgan* < *bazırgan* < *Far. bâzârgân*.

### çarşamba < Far. çâr/çihâr+şembe

*Çarşamba* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde asli biçimdeki /b/ ünsüzünden önceki /n/, çift-dudak ünsüzü olan /m/'ye dönüşür ve *çar/çihârşembe* ara biçimi oluşur: *çarşembe* ciarsc-embe (Siemieniec-Golaś 2005: 103), *çârşembe, çihârşembe* (Meninski 1680: 515), *çar şembe* *ciar sémbe* (Clodius 1730: 171), *çarşembe* tscharschembe (Priendl 1791: 17), *çârşembe çârşembe* (Zenker 1866: 340), *çeharşembe* tchehar shembah (Davids 1832: 119). Daha sonra *şembe* morfemindeki /e/ ünlüsü art damaksillaşarak /a/ ünlüsüne dönüşür ve ikinci ara biçim oluşur: *çarşamba* ciarsciambé (Adamović 2009: 150). Kelimenin Türkçeleşmiş biçimi şu eserlerde kaydedilmiştir: *çarşamba* tcharchamba (Viguier 1790: 403), *çarşamba* çiarşamba (Carbonano 1794: 559).

Kelimenin Osmanlı döneminde telaffuz edilen iki ara biçimi vardır: ç a r ş e m b e, ç a r ş a m b e. Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü. çarşamba* < *çarşambe* < *çarşembe* < *Far. çârşembe*

**çarşı < Far. çâr/çehârsû**

*Çarşı* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde uzun ünlüler kısılır, /s/ ünsüzü de /ş/ ünsüzüne dönüşür ve *çarşu* ara biçimi oluşur: *çârsû*, *çehârsû* günl. *çarşu* (Meninski 1680: 514, 517), *çarşu* tchiarchu (Holderman 1730: 106), *çarşu* tcharshu (Davids 1832: 143), *çarsu*, *çarşu* tjarsou, tjarchou (Hindoğlu 1838: 175), *çarşu* tchiarshoo (Boyd 1842: 192), *çârsu* tchârsou günl. *çârşu* tchârçhou (Bianchi 1843: II, 359), *çarşu* tchiarshoo (Edwin 1877: 68). Meninski ve Bianchi ara biçimin konuşma dilinde kullanıldığını kaydederek ara biçimi sağlamlaştırmış olurlar. Zenker, konuşma dilinde hem ara biçimin hem de Türkçe biçimin kullanıldığı bilgisini kaydeder: *çârsu* çârsu günl. *çârşu*, *çârşu* çârsû, çârsy (Zenker 1866: 340). Kelimenin Türkçeleşmiş biçimi şu eserlerde geçer: *çarşı* ciarsci (Adamović 2009: 151); *çarşı* tcharche (Viguiet 1790: 402). Hagopian asli, ara ve Türkçeleşmiş biçimi bir arada kaydeder: çarsu, çarşu, çarşı *charsou*, *charshou*, *charshî* (Hagopian 1907: 150, 262).<sup>20</sup>

Kelimenin Osmanlı Türkçesinde telaffuz edilmiş olan ara biçimi şudur: ç a r ş u. Buna göre Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* çarşı < çarşu < *Far.* çârsû.

**çilingir < Far. cilânger**

*Çilingir* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde ön sesteki /c/ ünsüzü tonsuzlaşarak /ç/ ünsüzüne, /a/ ünlüsü de ön damaksillaşarak /i/’ye dönüşür ve *çilingir* ara biçimi oluşur: *cilânger*, *çilingir*, *çilingir* (Meninski 1680: 530), *çilingir*, *cilanger* çilingier, çilangier (Clodius 1730: 698), *çelingir*, *çilingir* tchelinguer, tchilinguir (Bianchi 1843: II, 1027), *çilingir*, *çilingir* çilingir, çilingir (Zenker 1866: 364). Meninski, kelimenin asli, ara ve Türkçeleşmiş biçimini kaydederek süreci gösterir. Kelimenin sadece Türkçeleşmiş biçimi şu eserlerde görülür: *çilingir* cilinghir (Siemieniec-Golaś 2005: 34), *çilingir* cilinghir (Carradori 1650: 108), *çilingir* tjilinguir (Hindoğlu 1838: 187), *çilingir* chilingir (Hagopian 1907: 478).

Kelimenin Osmanlı Türkçesinde telaffuz edilmiş olan ara biçimi şudur: ç i l i n g e r. Bu verilere göre Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* çilingir < çilingir < *Far.* cilânger.

**hoca < Far. h’âce**

*Hoca* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde asli imlânın farklı yorumlanmasından veya asli biçimdeki vav harfinden kaynaklanan birkaç ara biçim görülür. İlk ara biçimin telaffuzunda, Farsçada vav harfi<sup>21</sup> ve telaffuzun harf harf yapılmaya çalışılması belirleyici olmuştur. *خواجه* imlasında vav harfi öncesindeki hı’ya göre /o/, sonrasındaki elif’e göre /v/ değerinde olur; yani vav telaffuzda hem ünlü hem de ünsüz değeri taşır ve *hovace* ara biçimi oluşur: *hovace* chowağe (Clodius 1730: 370). *Hovace*ye çok benzeyen diğer ara biçimde elif harfi ilk heceyi de belirler, bu kez vav sadece ünsüz görevi görür ve *havace* biçimi oluşur: *havace* qhavadjé (Hindoğlu 1838: 212). Asli

20 Hagopian 1907 yılında kelime ile ilgili şöyle bir açıklama yapmıştır: Farsça orijinli *çarsu* çarsou kelimesi, Osmanlı Türkçesinde genel olarak *çarşı*, *çarşu* charshî, çarsou olarak telaffuz edilir (Hagopian 1907: 262).

21 Mertol Tulum bu harfin eski Farsçadaki bir tür hı’nın söyleyişteki yuvarlak niteliğini belirtmek için yazıda kullanıldığını (2014: 36) söyler.

biçime en yakın olan üçüncü ara biçim, *خواجه* imlasında *hı*'dan sonra gelen *vav* harfinin /o/ olarak okunması ve zaten var olan bir ünlüden sonra *elif* harfinin okunmaması -Eğer /a/ olarak okunursa /a/ ve /o/ arasında ünlü çatışması meydana gelir.- ile oluşur: *hoce* *hoge* (Megiser 1612: 87).<sup>22</sup> Kelimenin Türkçeleşmiş biçimi pek çok eserde kaydedilmiştir: *hoca* *chooggiá* (Adamović 2009: 183), *hoca* *hogia* (Siemieniec-Golaś 2005: 37), *hoca* *hogsa* (Harsany 1672: 114), *hoca* (Meninski 1680: 903), *hoca* 'khogia (Vaughan 1709: 87), *hoca* *hoğia* (Clodius 1730: 370), *hoca* *choğia* (Carbognano 1794: 626), *hoca* *qhodja* (Hindoğlu 1838: 212).

Kelimenin Osmanlı Türkçesinde telaffuz edilmiş birisi çok yaygın olan üç ara biçimi vardır: *h o c e*, *h o v a c e*, *h a v a c e*. Buna göre Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* *hoca* < *hoce* < *hovace* / *havace* < *Far.* *h'âce*.

### hoşaf < Far. hoş+âb

*Hoşaf* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde /b/ ünsüzü sızıcılışarak /v/ ünsüzüne dönüşür ve *hoşav* ara biçimi oluşur: *hoşâv* (Meninski 1680: 907). Kelimenin Türkçeleşmiş biçimi şu eserlerde vardır: *hoşaf*/*hosaf* (Rocchi 2014: 105), *hoşaf* *ghochaf* (Hindoğlu 1838: 214), *hoşab* *khoch-âb* günl. *hoşaf*/*khochaf* (Mallouf 1863: 487).

Kelimenin Osmanlı Türkçesinde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: *h o ş a v*. Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* *hoşaf* < *hoşav* < *Far.* *hoşâb*.

### kehribar < Far. kehrubâ

*Kehribar* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde sonda bir /r/ ünsüzü türer ve *kehrubar* ara biçimi oluşur; Meninski bunu konuşmadaki biçim olarak kaydetmiştir: *kehrübâ* günl. *kehrubâr* (Meninski 1680: 1025). Türkçeleşmiş biçim şu eserlerde kaydedilmiştir: *kehribar* *chiehribar* (Carradori 1650: 209); *kehribar* *kéhribar* (Viguiet 1790: 358); *kahrüba*, *kehribar* *kiahruha*, *kéhribar* (Hindoğlu 1838: 382). Bianchi hem yazıdaki hem de konuşmadaki biçimi gösterir: *kehrubâ*, *kâhrubâ* *kehroubâ*, *kîahrubâ* günl. *kehrübâr* (Bianchi 1843: I, 54, 203, II, 1109).

Kelimenin Osmanlı Türkçesinde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: *k e h r u b a r*. Buna göre Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* *kehribar* < *kehrubar* < *Far.* *kehrubâ*.

### kervan < Far. kârbân

*Kervan* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde /b/ ünsüzü /v/ ünsüzüne dönüşür ve *karvan* ara biçimi oluşur: *karvan* *caruan* (Carradori 1650: 203), *kârbân*, *kârvân* günl. *kervân* (Meninski 1680: 1019), *karban*, *karvan*, *kervan* *kiarban*, *kiarvan*, *kévran* (Hindoğlu 1838: 381); *kervân*, *kârbân*, *kârvân*, *gevrân* *kerwân* (Zenker 1866: 732, 746, 769); *karvan*, *kervan* *kiarvan*, *kérvan* (Hagopian 1907: 291). Kelime üç biçimi ile yukarıdaki eserlerde kaydedilmişken Viguiet sadece Türkçeleşmiş biçimi kaydetmiştir: *kervan* *kérvan* (Viguiet 1790: 365).

<sup>22</sup> Telaffuz imlaya da yansımıştır ve *هوجا* yazılışı da ortaya çıkmıştır (Megiser 1612: 87).

Kelimenin Osmanlı Türkçesinde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: k a r v a n. Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* kervan < karvan < *Far.* kârbân.

### **kulübe < Far. külb**

*Kulübe* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde ilk hecedeki /ü/ ünlüsü art damaksillaşarak /u/ ünlüsüne dönüşür, orta hecede /u/ ünlüsü türer ve *kulube* ara biçimi oluşur; Bianchi bu ara biçimi konuşmadaki biçim olarak kaydeder: *külbe* kulbe günl. *kulube*, *kalıve* qouloube, qâlyve (Bianchi 1843: II, 114). /u/ ünlüsünün türemesinde Osmanlı Türkçesinde Farsça biçimin yanında var olan Rumca biçimin de etkisi vardır: *kaliba*, *kalıve*, *külbe*, *kalıva* (Meninski 1680: 1086), *kaliba*, *kalıva*, *kulube* qâliba, qâlivâ, qouloube (Bianchi 1843: II, 310); *kaliba*, *koliba*, *kalıve* kalivé (Hindoğlu 1838: 352). Türkçeleşmiş biçim Viguier tarafından kaydedilmiştir: *kulübe* qoulubé (Viguier 1790: 364).

Kelimenin Osmanlı Türkçesinde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: k u l u b e. Buna göre Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* kulübe < kulube < *Far.* külb.

### **menekşe < Far. benefşe**

*Menekşe* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde ön sesteki /b/ ünsüzü /m/'ye dönüşür ve *menefşe* ara biçimi oluşur; Meninski ve Hindoğlu'nda kelimenin asli, ara ve Türkçeleşmiş biçimleri bir arada kaydedilmiştir: *benefşe*, *benefsec* günl. *menefşe* günl. *menekşe* (Meninski 1680: 1227), *benefşe*, *menefşe*, *menekşe* bénéfché, ménéfché, ménékché (Hindoğlu 1838: 127, 464).

Kelimenin Osmanlı Türkçesinde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: m e n e f ş e. Kelimenin Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* menekşe < menefşe < *Far.* benefşe

### **merdiven < Far. nerdubân**

*Merdiven* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde /u/ ünlüsü ön damaksillaşarak /ü/'ye dönüşür ve *nerdüban* ara biçimi oluşur: *nerdüban* nérduban (Hindoğlu 1838: 433), *nerdübân* *nerdubân* (Bianchi 1843: I, 452), *nerdüban* nerduban (Dieterici 1854: 153), *nerdübân* (Zenker 1866: 836), *nerdüban* nérduban (Hagopian 1907: 477). Daha sonra ön sesteki /n/ ünsüzü dudaksillaşarak /m/'ye dönüşür ve ikinci ara biçim olan *merdüban* oluşur: *merdüban* mérduban (Hindoğlu 1838: 433). Üçüncü ara biçimde /ü/ ünlüsü /i/ ünlüsüne dönüşür ve *merdivan* ara biçimi oluşur; bu üçüncü ara biçim Bianchi tarafından konuşmadaki biçim olarak kaydedilmiştir: *merdivân* (Bianchi 1843: I, 644). Dördüncü ara biçim, ikinci ara biçim olan *merdüban* kelimesindeki /b/'nin /v/'ye, /a/ ünlüsünün de /e/'ye dönmesi ile oluşur; Sami bunu konuşma diline ait bir unsur olarak gösterir: *merdiven* merduven (Sami 1883: 1121). Dört farklı ara biçimi tespit edilebilen *merdiven* kelimesi çeviri yazılı metinlerin bazılarında çoğu zaman asli, ara ve Türkçeleşmiş biçimleri ile birlikte kaydedilmiştir: *nerdübân*, *nerdevân* günl. *merdiven* (Meninski 1680: 1232), *merdiven*, *nerdüban* mérdivén, nérduban (Viguier 1790: 377), *merdüban*, *merdiven*, *nerdüban* mérduban, mérdivén, nérduban

(Hindoğlu 1838: 433), *nerdübân,nerdevân* nerdubân günl. *merdivân* (Bianchi 1843: I, 452, 557, 644), *nerdübân, nerdüvân, merdübân* (Zenker 1866: 836, 909), *nerdüban* nerdubân günl. *merdiven* merduven (Sami 1883: 1121); *merdiven, nerdüban* mérdívén, nérdüban (Hagopian 1907: 221, 477). Türkçeleşmiş biçim ilk olarak Argenti'de vardır: merdiven *merdiuén* (Adamović 2009: 211).

Kelimenin Osmanlı Türkçesinde telaffuz edilmiş olan dört ara biçimi<sup>23</sup> vardır: n e r d ü b a n, m e r d ü b a n, m e r d i v a n, m e r d ü v e n. Bu verilere göre kelimenin Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: merdiven *Tü.* < merdüven / merdivan < merdüban < nerdüban < *Far.* nerdubân.

### orospu < Far. rûspî

*Orospu* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde önce ön seste /o/ ünlüsü türer ve *oruspi* ara biçimi oluşur, Meninski bu ara biçimin konuşmada var olduğunu kaydeder: *oruspi* (Meninski 1680: 1512); *oruspi* (Clodius 1730: 402). Daha sonra ikinci hecedeki /u/ ünlüsü /o/ ünlüsüne dönüşür ve ikinci ara biçim olan *orospî* biçimi oluşur: *orospî* (Bianchi 1843: II, 764). Bu ara biçimlerin dışında ön seste ünlü olmaksızın telaffuz edilmiş olan ara biçimler de vardır. Bunların ilkinde /u/ ünlüsü genişleyerek /o/'ya döner ve *rospi* ara biçimi oluşur: *rospi* (Bianchi 1843: II, 752). Bunu /i/'nin art damaksillaşarak /ı/ olması ile oluşan *rospi* biçimi takip eder: *rospi* *rospy* (Bianchi 1843: I, 387); son biçim /ı/'nın yuvarlaklaşması ile oluşan *rospu* ara biçimidir; bu biçim ilk olarak Schroeder (1835: 136)'de görülür, Bianchi bunu konuşma dilinde kaydı ile gösterir: *rospi* *rospy* günl. *ropsu* *rospou* (Bianchi 1843: I, 387), *rospu*, *orospu* *rospou*, *orospou* (Mallouf 1863: 566). Türkçeleşmiş biçim ilk olarak Viguier'de geçer: *orospu* *orospou* (Viguier 1790: 421).

Kelimenin Osmanlı Türkçesinde telaffuz edilmiş, ikisi daha yaygın olan beş ara biçimi vardır: o r u s p i, o r o s p i, r o s p i, r o s p i, r o s p u. Bu verilere göre kelimenin Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir:

I. *Tü.* orospu < orospî < oruspi < *Far.* rûspî<sup>24</sup>.

II. *Tü.* orospu < rospu < rospi < rospi < *Far.* rûspî.

### pabuç < Far. pâpûş

*Pabuç* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde son sesteki /ş/ ünsüzü /c/'ye döner ve *papuc* ara biçimi oluşur, Meninski ara biçimin konuşma dilinde bulunduğunu kaydeder: pâpûş günl. papuc (Meninski 1680: 1441), pâpuc *pâpoudj* (Bianchi 1843: II, 1071), pâpûc *pâpûğ* (Zenker 1866: 157). Daha sonra /p/ ünsüzü /b/ ünsüzüne dönüşür ve ikinci ara biçim olan *pabuc* biçimi oluşur: *pabuc* (Siemieniec-Golaś 2005: 77), *pabuc* *paboudj* (Viguier 1790: 411). Üçüncü bir ara biçim olarak bazı metinlerde asli biçiminden gelişmiş olan *papuç* ara biçimi vardır: *papuç* *papuç* (Clodius 1730:

23 unların dışında Molino ve Carradori asli şekildeki /n/ ünsüzünün /m/'ye, /u/ ünsüzünün /e/'ye değişmesi ile oluşan *merdeban* ara şeklini kaydetmişlerdir: *merdeban* (Molino 1641: 80, Carradori 1650: 242).

24 Bu süreç ikinci maddede gösterilen sürece göre daha eskidir. Türkçede ön seste /r/ ünsüzü bulunmadığı için önce bir /o/ ünsüzü türemiştir. İkinci maddede gösterilen süreç kelimenin asli yazılışına bağlı kalma çabasından ortaya çıkmış olmalıdır.

100), *papuç* (Holderman 1730: 97), *papuç* papoutsch (Preindl 1791: 7), *papuç* paputs (Schroeder 1835: 136). Türkçeleşmiş biçim ilk olarak Hindoğlu'nda geçer: *pabuç* paboutj (Hindoğlu 1838: 98).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan üç ara biçimi vardır: p a p u c, p a b u c, p a p u ç. Bu verilere göre kelimenin Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* pabuç < pabuc / papuç < papuc < *Far.* pâpûş.

### **pamuk < Far. panbuk**

*Pamuk* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde ilk olarak /b/'den önceki /n/ ünsüzü /m/ ünsüzüne dönüşür ve *pambuk* ara biçimi oluşur: *pambuk* (Meninski 1680: 1440), *pambuk* (Clodius 1730: 111), *pambuk* *pambouq* (Viguiet 1790: 370), *pambuk* (Schroeder 1835: 136); *pambuk* *pamouk* (Hindoğlu 1838: 106), *pambuk* (Zenker 1866: 172); *pambuk* *pambook* (Edwin 1877: 65). Türkçeleşmiş biçim ilk olarak Argenti'de geçer: *pamuk* pamúch (Adamović 2009: 223), *pamuk* pamuq (Carradori 1650: 270), *pamuk* *pamouk* (Hindoğlu 1838: 106), *pamuk* (Zenker 1866: 210), *pamuk* (Manissadjian 1893: 87).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: p a m b u k. Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* pamuk < pambuk < *Far.* panbuk.

### **perşembe < Far. penç+şembe**

*Perşembe* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde önce /b/'den önceki /n/ ünsüzü /m/ ünsüzüne dönüşür ve *pençşembe* ara biçimi oluşur: *pençşembe* (Meninski 1680: 1451), *penç şembe* pené sémbe (Clodius 1730: 171), *pençşembe* péndjchémbé (Hindoğlu 1838: 114), *pençşembe* pentchembe (Bianchi 1843: II, 239). Türkçeleşmiş biçim konuşma dilinde kaydı ile ilk olarak Meninski'de kaydedilmiştir: *perşembe* (Meninski 1680: 1451).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: p e n ç ş e m b e. Buna göre Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* perşembe < pençşembe < *Far.* pençşembe.

### **savran < Far. sârbân**

*Savran* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde /b/ ünsüzü /v/ ünsüzüne dönüşür ve *sarvan* ara biçimi oluşur: *sarvan* (Hindoğlu 1838: 261).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: s a r v a n. Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* savran < sarvan < *Far.* sârbân.

### **sayvan < Far. sâyebân**

*Sayvan* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde önce /e/ ünlüsü düşer ve *sayban* ara biçimi oluşur, Meninski bunu konuşma diline ait bir unsur olarak kaydeder: *sâyebân* günl. *saybân* (Meninski 1680: 1556), *sayban* *saiban* (Clodius 1730: 903), *sayban* *szajban* (Schroeder 1835: 137). Türkçeleşmiş biçim ilk olarak Meninski'de geçer, o



kelimeyi *sâyevân*'ın konuşmadaki biçimi olarak gösterir: *sâyevân* günl. *sayvân* *sâyvân* (Meninski 1680: 1556). Meninski bu örnekte /b/'nin /v/'ye dönüşmesi ile oluşan *sayevan* ara biçimini de göstermiştir.

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan iki ara biçimi vardır: s a y b a n, s â y e v â n.

Kelimenin Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir:

I. *Tü.* sayvan < sayban < *Far.* sâyebân

II. *Tü.* sayvan < sâyevân < *Far.* sâyebân

### zerzevat < Far. sebze + Ar. ât

*Sebzevat* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde önce ön sesteki /s/ ünsüzü /z/'ye, /b/ ünsüzü de /v/ ünsüzüne döner ve *zevzevat* ara biçimi oluşur: *zevzevat* *zévzévât* (Viguiet 1790: 398). Hindoğlu, bu ara biçimi art ünlülü olarak kaydeder: *zavzavat* (Hindoğlu 1838: 263). /v/ ünsüzünün /r/ ünsüzüne dönüştüğü biçim şu üç eserde art ünlülü ve konuşma dili verisi olarak kaydedilmiştir: *sebzevat* *sébzévât* günl. *zarzavat* *zarzavat* (Manissadjian 1893: 288), *zarzavat* (Yavuzarslan 2010: 1044), *sebzevat* *sébzévât* günl. *zarzavat* (Hagopian 1907: 358).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan üç ara biçimi vardır: z e v z e v a t, z a v z a v a t, z a r z a v a t. Buna göre kelimenin Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* zerzevat / zarzavat < zavzavat / zevzevat < *Far.* sebzevât.

### selvi < Far. serv

*Selvi* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde /r/ ünsüzü /l/ ünsüzüne dönüşür ve *selv* ara biçimi oluşur; bu biçim Meninski tarafından konuşmadaki biçim olarak kaydedilmiştir: *serv* günl. *selv* (Meninski 1680: 1568), *selv* (Bianchi 1843: I, 414). Türkçeleşmiş biçim ilk olarak Argenti'de geçer: *selvi* *sélvi* (Adamović 2009: 232), *selvi* (Carradori 1650: 289), *selvi* *sélvi* (Viguiet 1790: 372). *Selvi* biçiminin yanında *servi* biçimi de vardır ve şu eserlerde kaydedilmiştir: *servi*, *selvi* (Duman 1995: 309), *servi* (Holderman 1730: 85), *serv*, *servi*, *selvi* *sérv*, *sérv*, *sélvi* (Hindoğlu 1838: 269), *servi* (Boyd 1842: 170).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: s e l v. Buna göre kelimenin Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* selvi < selv < *Far.* serv.

### softa < Far. sûhte

*Softa* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde /u/ ünlüsü /o/'ya dönüşür ve *sohte* ara biçimi oluşur: *sohte* (Meninski 1680: 1604), *sohte* *sohté* (Hindoğlu 1838: 277). Daha sonra /e/ ünlüsü art damaksıllaşarak /a/ ünlüsüne dönüşür ve *sohta* ara biçimi oluşur: *sohta* *sohtá* (Meninski 1680: 1604), *sohta* *sochtæ* (Clodius 1730: 761). Türkçeleşmiş biçim ilk olarak Carradori'de geçer; Meninski Türkçeleşmiş biçimi konuşmaya ait bir unsur olarak kaydeder: *softa* (Carradori 1650: 296), *sûhte*, *sohta*, *sohte* *sohtá* günl.

*softa* (Meninski 1680: 1604, 1614), *sohte*, *softa* sohtë (Hindoğlu 1838: 277).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan iki ara biçimi vardır: s o h t e, s o h t a. Buna göre Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* *softa* < *sohta* < *sohte* < *Far.* *sûhte*.

### şeftali < Far. şeft+âlû

*Şeftali* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde /u/ ünlüsü ön damaksillaşarak /ü/ ünlüsüne döner ve *şeftalü* ara biçimi oluşur: *şeftâlû* (Meninski 1680: 1644), *şeftalü* cheftalu (Holderman 1730: 85), *şeftalü* sheftalu (Davids 1832: 136), *şeftalü* *chéftalu* (Hindoğlu 1838: 288). Türkçeleşmiş biçim ilk olarak Hindoğlu'nda geçer: *şeftali* *chéftali* (Hindoğlu 1838: 288), *şeftali* cheftâli (Bianchi 1843: II, 602), *şeftali* shéftali (Hagopian 1907: 480).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: ş e f t a l ü; Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* *şeftali* < *şeftalü* < *Far.* *şeftâlû*.

### tarçın < Far. darçîn

*Tarçın* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde /d/ ünsüzü /t/ ünsüzüne döner ve *tarçın* ara biçimi oluşur; Bianchi ara biçimi konuşmadaki biçim olarak gösterir: *tarçın* tartjîn (Hindoğlu 1838: 308), *dârçîn* *dârtchin* günl. *tarçın* thârtchin (Bianchi 1843: I, 196). Türkçeleşmiş biçim ilk olarak Viguier'de kaydedilmiştir: *tarçın* tartchen (Viguier 1790: 365).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: t a r ç i n. Buna göre Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* *tarçın* < *tarçin* < *Far.* *darçîn*.

### testere < Far. dest+erre

*Testere* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde önce /r/ ünsüzü tekleşir ve *destere* ara biçimi oluşur: *desdere* (Siemieniec-Golaś 2005: 86); *destere* (Carradori 1650: 121); *destere* (Meninski 1680: 579); *destere* destere (Clodius 1730: 701). Türkçeleşmiş biçim Hindoğlu'nda vardır: *testere* tésteré (Hindoğlu 1838: 224).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: d e s t e r e. Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü.* *testere* < *destere* < *Far.* *desterre*.

### tezgâh < Far. destgâh

*Tezgâh* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde önce hece sonundaki /t/ ünsüzü düşer ve *desgah* ara biçimi oluşur: *desgah*, *tesga* desgiâch, tesghiâ (Adamović 2009: 158, 247). Sonra /s/ ünsüzü tonlularaşarak /z/ olur ve ikinci ara biçim olan *dezgah* oluşur; bu ara biçim Meninski, Bianchi ve Sami tarafından konuşmadaki biçim olarak kaydedilmiştir: *destgâh* günl. *dezgâh* (Meninski 1680: 579); *dezgah* *dézguiâh* (Hindoğlu 1838: 223); *destgâh* destguiâh günl. *dizgâh* dizguiâh (Bianchi 1843: II, 259, 327, 403); *destgah* günl. *tezgah* (Yavuzarslan 2010: 1226). Türkçeleşmiş biçim ilk

olarak Clodius'ta kaydedilmiştir: *tezgah* (Clodius 1730: 197); *tezgah* tézguiah (Viguiet 1790: 404); *tezgah* (Hindoğlu 1838: 223, 224).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan iki ara biçimi vardır: d e s g a h, d e z g a h. Bu verilere göre kelimenin Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü. tezgah* < *dezgah* < *desgah* < *Far. destgâh*.

#### zerdali < Far. zerd+âlû

*Zerdali* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde /û/ ünlüsü kısaltılarak /u/ olur ve *zerdâlu* ara biçimi oluşur: *zerdâlu* (Meninski 1680: 1943); *zerdalu* (Clodius 1730: 603). Daha sonra /u/ ünlüsü ön damaksillaşarak /ü/ olur ve ikinci ara biçim olan *zerdalü* oluşur: *zerdalü* zêrdalu (Hindoğlu 1838: 256). Son ses ünlüsünün /i/ ile kaydedildiği çeşitli telaffuzlar şunlardır: *zerdeli* xerdelj (Adamović 2009: 267); *zardali* (Carradori 1650: 206); *zerdeli* *zêrdeli* (Sami 1883: 553). Türkçeleşmiş biçim Hagopian'da kaydedilmiştir: *zerdali* zêrdali (Hagopian 1907: 467).

Kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan iki ara biçimi vardır: z e r d â l u, z e r d a l ü. Kelimenin Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *Tü. zerdali* < *zerdalü* < *zerdâlu* < *Far. zerdâlû*.

### III.Farsça-Arapça Kelimeler

#### bedava < Far. bâd(-i) + Ar. hevâ<sup>25</sup>

*Bedava* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde *bâd(-i) he/avâ* yapısındaki /h/ ünsüzü düşer ve *badava* ara biçimi oluşur; bu ara biçim Bianchi tarafından konuşmaya ait unsur olarak kaydedilmiştir: *bâdihavâ* günl. *bâdava* (Bianchi 1843: II, 51). Zenker, kelimenin ara ve Türkçeleşmiş biçimini konuşmaya ait unsur olarak kaydeder ve aslında Türkçeleşme sürecini ortaya koyar: *badheva* bâd-hewa günl. *badava*, *bedava* badawa, badawa (Zenker 1866: 158). Türkçeleşmiş biçim ilk olarak Mallouf'ta geçer: *badi heva* héva günl. *bedava* bé'dava (Mallouf 1863: 175). Bu yapının Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: b a d a v a. Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *bedava* < *badava* < *bâd(-i) he/avâ*.

#### hırdavat < Far. hurde + Ar. ât

*Hırdavat* kelimesinin Türkçeleşme sürecinde son sesteki /e/ ünlüsü art damaksillaşarak /a/ olur ve *hurdavat* ara biçimi oluşur: *hurdavat* qhourdavat (Hindoğlu 1838: 207), *hurdavat* khourdavat (Hagopian 1907: 358). Bu yapının Osmanlı Türkçesi döneminde telaffuz edilmiş olan bir ara biçimi vardır: h u r d a v a t. Türkçeleşme süreci şöyle kurulabilir: *hırdavat* < *hurdavat* < *hu/ordevât*.

### Sonuç ve Değerlendirme

İstatiksel bir inceleme olmasa da Türkçede kullanılmaya başladıkları andan itibaren Türkçeleşme sürecine giren Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin bazıları birkaç ara

25 Kelimenin köktü, Türkçe Sözlük ve Hasan Eren'de bâd+hevâ olarak gösterilse de Osmanlı dönemine ait sözlük ve gramerlerde bâd-ı he(a)vâ olarak gösterilir.

biçimden sonra Türkçeleşmiştir. Daha önce bazı araştırmacılar tarafından *yeniden kurma*, *ara durak*, *gelişmeli şekil*, *ara tanık* ve *ara biçim* olarak adlandırılan ve Türkçeleşme sürecinde asli biçim ile Türkçeleşmiş biçim arasındaki biçim(ler) bir gramer terimi olarak 'ara biçim' şeklinde adlandırılmalıdır. Geleneksel olarak sadece Arap harfli metinlerin verilerinin imkân(sızlık)larına göre yapılan gramer incelemelerinde, imlanın Arapça ve Farsça kelimelerin asli yazılışlarını koruma ilkesi sebebi ile alıntı kelimelerin Türkçeleşme süreçleri, yani 'ara biçim(ler)' ispatlanıp bir gramer terimi olarak ortaya konmamıştır. Arapça ve Farsça kelimelerin 'ara biçim'leri hem yazının hem de konuşmanın kaydedilmiş olduğu çeviri yazılı metinlerin verilerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi ile tespit edilebilmiş; Seyahatname gibi konuşma dilinin zaman zaman imlaya da yansıtıldığı metinlerin verileri ile karşılaştırılıp sağlanması yapılmaya çalışılmıştır.

İncelenen kelimelerin yarısından fazlası bir ara biçimden sonra Türkçeleşirken bir kısmı iki, üç hatta dört ara biçimden sonra Türkçeleşme sürecini tamamlamıştır. Üç özellikle de dört ara biçimi olan alıntı kelimelerin asli biçimlerinden oldukça uzaklaştıkları, -eskiden beri dile getirilen- tanınmaz hâle geldikleri söylenebilir: *Tü. çifit* < *Ar. cehûd*, merdiven *Tü.* < *Far. nerdubân*, *Tü. zerzevat* < *Far. sebzevât*, *Tü. pabuç* < *Far. pâpûş*, *Tü. mutfak* < *Ar. matbah*, *Tü. kına* < *Ar. hinnâ*, *Tü. kaymakam* < *Ar. kâ'im-i makâm*.

Genel olarak Arapça ve Farsça alıntılarının ara biçimlerini, asli biçimlerin Türkçede dil uyumuna bağlanmasındaki süreç belirler. Ara biçimlerin oluşmasında dil uyumundan sonra dudak uyumu, tekleşme, yuvarlaklaşma, düzleşme ve ünsüz değişmesi gibi ses olayları da etkilidir. Burada incelenen 17 Arapça kelimenin sadece 1'i olan *misafir* kelimesi dil uyumuna bağlı olmaksızın Türkçeleşme sürecini tamamlarken 10 Arapça alıntı, art veya ön damaksızlaşmış dil uyumuna bağlı olarak; 7 Farsça alıntı ise dil uyumuna bağlanmaksızın Türkçeleşme sürecini tamamlamıştır.

Çeviri yazılı metinlerde şu alıntı kelimelerin ara biçimi Türkçeleşmiş biçimden daha önce kaydedilmiştir: *çifit*, *findık*, *kaymakam*, *misafir*, *mutfak*, *müftü*, *saatler olsun*, *simit*, *tabak*; *abanoz*, *ahır*, *beter*, *bezirgan*, *çarşamba*, *kervan*, *menekşe*, *orospu*, *pabuç*, *perşembe*, *savran*, *sayvan*, *zerzevat*, *selvi*, *şeftali*, *testere*, *tezgah*, *zerdali*, *bedava*, *hırdavat*. Bu kelimelerdeki Türkçeleşme süreci tedrici olarak takip edilebilmektedir. Alıntı kelimelerin bir kısmında ise Türkçeleşmiş biçim, ara biçimden daha önce kaydedilmiştir: *divit*, *hamur*, *kalabalık*, *kına*, *ömür*, *sofra*, *sokak*, *tandır*; *armut*, *ayna*, *çarşı*, *çilingir*, *hoca*, *hoşaf*, *kehribar*, *kulübe*, *merdiven*, *pamuk*, *softa*, *tarçın*. Türkçeleşmiş biçimin önce kaydedilmesi, ara biçim ve Türkçeleşmiş biçimin Osmanlı Türkçesi döneminde dilde yan yana kullanılmış olduğunu gösterir. Arapça ve Farsça alıntı, Türkçeleşse de dilin bazı katmanlarında ara biçim bir süre daha varlığını sürdürmüştür.

Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin ara biçimlerinin bir kısmı -büyük bir çoğunluğu değil- Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşamaktadır: *abanus*, *ahor*, *armud*, *ayne*, *hoşav*, *menefşe*.

Makalede incelenen alıntı kelimelerin büyük bir kısmı Osmanlı Türkçesi döneminde Türkçeleşme sürecini tamamlamıştır. Bu sebeple, sadece yazıdan hareketle "tezgah < dest-gâh" gibi pek çok Arapça ve Farsça alıntının Türkiye Türkçesi döneminde Türkçeleşmiş oldukları kabul edilerek Türkiye Türkçesi gramerlerinde anlatılması diakronizmdir.

**Kaynakça**

- ADAMOVIĆ, Milan (2009). *Floransalı Filippo Argenti'nin Notlarına Göre (1533) 16. Yüzyıl Türkçesi*, (Çev. A. Merhan), Ankara: TDK Yayınları.
- BARKER, W. Burckhardt (1854). *A Practical Grammar of the Turkish Language with Dialogues and Vocabulary*, London.
- BIANCHI, Xavier (1843). *Dictionnaire Francais-Turc*, Paris.
- BOYD, Charles (1842). *The Turkish Interpreter or a New Grammar of the Turkish Language*, Paris, London.
- CLODIUS, Johannes Christianus (1730). *Compendiosum lexicon latino-turcico-germanicum*, Leipzig.
- COŞKUN, Volkan (2011). "Standart Türkçede Ses Olaylarının Sebep-Sonuç İlişkisi Çerçevesinde Yeni Bir Sınıflandırılması", 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15.09.2007, Ankara, Bildiriler, Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi*, I. cilt, Ankara, s. 347-368.
- DAVIDS, Arthur Lumley (1832). *A Grammar of the Turkish Language*, London.
- DEMİR, Nurettin-YILMAZ, Emine (2011). *Türkçe Ses Bilgisi*, (Ed. Hülya Pilancı), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, No: 1359.
- DEVELİ, Hayati (1995). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, Ankara: TDK Yayınları.
- DIETERICI, Friedrich Heinrich (1854), *Chrestomathie Ottomane Précédér de Tableaux Grammaticaux et suivie d'un Glossaire Turc-Français*, Berlin.
- DUMAN, Musa (1995). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, Ankara: TDK.
- DUMAN, Musa (2008). "Bazı Çeviri Yazılı Metinlerdeki Çok Şekilli Kelimelerin Değerlendirilmesi", *Eski Türkiye Türkçesinden Osmanlı Türkçesine Makaleler*, İstanbul: Kesit Yayınları, s. 175-188.
- EREN, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- GEMALMAZ, Efrasiyap, (1999). "Türkiyeli Türkçesinde Ses Olayları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.13, Erzurum, s. 1-30.
- GÜMÜŞKİLİÇ, Mehmet (2005). *Phonological Features of 18th Century Ottoman Turkish IV (18. yüzyıl Osmanlı Türkçesi Ses Hadiseleri)*, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University.
- HAGOPIAN, V. Hovhannes (1907). *Ottoman-Turkish Conversation-Grammer*, London.
- HARSANY, Jakap Nagy de (1672). *Colloquia Familiaria Turcico Latina*, Köln.
- HAZAI, George (1973). *Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert Untersuchun-gen an den Transkriptionstexten von Jakab Nagy de Harsany*, Akademiai Kiado, Budapest.
- HİNDÖĞLU, Artin (1838). *Hazine-i Lugat ou Dictionnaire Turc-Français*, Vienne.
- HOLDERMAN, Jean Baptiste Daniel (1730). *Grammaire Turque*, Constantinople.
- JAUBERT, Amedee (1833). *Elements de la Grammaire Turke*, Paris.
- KARAAĞAÇ, Günay (2015). *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- MALLOUF, Nassif (1862). *Grammaire élémentaire de la langue turque*, Paris.
- MANISSADJIAN, John Jacob (1893). *Lehrbuch der Modernen Osmanischen Sprache (Mürşid-i Lisan-ı Osmani)*, Stuttgart&Berlin.
- MEGISERO, Hieronymo (1612). *Institutionum Lingva Tyrcica*, Leipzig.
- MENINSKI, François Mesgnien (2000). *Thesaurus Linguarum Orientalium, Turciace, Arabiace, Persiace Lexicon*, c. I, Stanislaw Stachowski-Mehmet Ölmez, İstanbul: Simurg.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2002). "Türkçedeki Kullanılan Farsça Kelimelerde Görülen Ses Olayları", *Türk Dili*, S. 612, Ankara, s. 1033-1041.

- ÖZÇELİK, Sadettin (2004). “Türkçede Kullanılan Arapça Kelimelerde Görülen Ses Olayları Üzerine Bazı Tespitler”, *Türk Dili*, S. 634, Ankara, s. 550-563.
- PIHAN, Antoine Paulin (1867). *Glossaire des mots Français tires de l'arabe, du Persan et Turc*, Paris.
- PRIENDL, Joseph von (1791). *Grammaire Turque d'une Toute Nouvelle Methode d'apprendre*, Berlin.
- ROCCHI, Luciano (2014). *I Repertori Lessicali Turco - Ottomani di Giovan Battista Montalbano (1630 ca.)*, Trieste: Edizioni Università di Trieste.
- SAMİ, Şemseddin (1883). *Kamus-ı Fransevi Türkçeden Fransızcaya Lugat (Dictionnaire Turc-Français)*, İstanbul.
- SCHROEDER, Guillaume (1835). *Grammaire Turque a l'usage des Français et Anglais Contenant en outre une collection d'idiotismes, de discours Familiars et un Vocabulaire eb Français, Turc et Anglais*, Leipsic.
- SIEMIENIEC-GOLAŚ, Ewa (2005). *Turkish Lexical Content in "Dittionario Della lingua Italiana, Turchesca" by Giovanni Molino (1641)*, Kraków.
- ŠKALIČ, Abdulah (1966). *Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku*, Sarajevo.
- STACHOWSKI, Stanislaw (1998). *Osmanlı Türkçesindeki Yeni Farsça Alıntılar Sözlüğü*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- STEINGASS, Francis Joseph (2005). *A Comprehensive Persian-English Dictionary, Including the Arabic Words and Phrases to be met with in Persian Literature*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- TULUM, Mertol (2002). “XVII ve XVIII. Yüzyıllarda İstanbul Türkçesi: Sesler ve Uyumlar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türkler*, 11. cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 921-966.
- TULUM, Mertol (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: TDK Yayınları.
- TULUM, Mertol (2014). *Osmanlı Türkçesine Giriş-I*, (Ed. Mustafa Koç, Mehmet Mahur Tulum), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, No: 2032.
- TURAN, Fikret (2013). “Elyazması Mecmualarda Gündelik Hayat, Güncel Sorunlar ve Günlük Dil: 18. Yüzyıl Osmanlı Edebiyatında Mahallileşmenin Kapsamı”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, İstanbul, S. 2, s. 343-365.
- VAUGHAN, Thomas (1709). *A Grammar of the Turkish Language*, London.
- VIGUIER, Pierre François (1790). *Éléments De La Langue Turque*, Constantinople.
- YAĞMUR, Ömer (2013). “De Turcarum Ritu et Cereamoniis İçerisinde Bulunan Çeviri Yazılı Sözlük Üzerine”, *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı*, İstanbul, s. 619-633.
- YAĞMUR, Ömer (2013). “Latin Harfli Çeviri Yazılı Metinlerde Türkçe Söz Dizimi (16-19. Yüzyıllar)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- YAĞMUR, Ömer (2014). “Kitâb-ı ‘İlâc-nâme (1556) Adlı Bir Kemaliye Nüshası ve Eserin Dili Üzerine”, *Türkbilgi*, Ankara, S. 28, s. 35-75.
- YAĞMUR, Ömer (2015). “Pietro Lupis Valentiano'nun İtalyanca-Türkçe Çeviri Yazılı Sözlüğünde Ses Olayları (1520-1527)”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 6, İstanbul, s. 243-278.
- YAVUZARSLAN, Paşa (2010). *Şemseddin Sami Kamus-ı Türki*, Ankara: TDK Yayınları.
- ZENKER, Julius Theodor (1866). *Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch*, C. I, Leipzig.